

MECMUA

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

BAHAR 2018 YIL: 3, SAYI: 5, s. 26-47

YÜKLEME TARİHİ: 29.06.2018 YAYIN TARİHİ: 02.07.2018

Mehmet Emin TUĞLUK*

ATASÖZLERİNDE CÜMLE TÜRLERİ*

Öz

Hemen her toplumda, olaylar karşısında hazır cevap olarak söylenen, düşündürücü sözler vardır. Türkiye Türkçesinde atasözü olarak nitelendirilen bu özlü sözlerin bazı durumlarda kullanılmaları kaçınılmaz olmaktadır. Bu sözler yerinde kullanıldıklarında konuşmaya akıcılık katmakta ve konuşmanın seyrine yön vermektedir. Anonim olan bu dil ürünleri toplumun dünyaya bakışını, kültürünü, anlayışını, yaşam kurallarını, düşüncelerini içten bir şekilde dile getirir. Atasözleri bu işlevlerini yerine getirirken dilin tüm imkânlarını kullanır.

Atasözleri bir milletin asırlar boyu süren tecrübesinin, kültür tarihinin dile dökülmüş somut örnekleridir. Sözlü edebiyat ürünleri olarak dilden dile dolaşan atasözleri, zamanla çeşitli değişimlere uğrayarak günümüzdeki hallerini almışlardır. Atasözleri, Türk dilinin zaman içerisinde gösterdiği kelime değişimi, söyleniş özellikleri ve cümle dizimi özelliklerini göstermesi açısından büyük öneme sahiptir.

Zamanında ve yerinde kullanıldıklarında güçlü bir anlatım aracına dönüşen atasözlerinin ortak noktaları anonim olmaları, gözlem ve deneyimlere dayanmaları, ortaya çıktıkları toplumun özelliklerini yansıtmaları, genel bir ifadeye bulunmaları ve kalıplaşmış olmalarıdır.

Etkileyici anlatımları atasözlerini cümle türleri açısından incelenmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu çalışmada atasözleri cümle türlerine göre; yapılarına göre, yüklem çeşitlerine göre, yüklem yerine göre, cümlenin anlamına göre ve cümle bağlantılarına göre beş başlık altında incelenmiştir. Yapılan incelemede atasözlerinin cümle türleri bakımından çok zengin örnekler içerdikleri görülmüştür. Ayrıca tüm düzeylerdeki öğretim grupları için cümle türlerinin öğretiminde atasözlerinin zengin bir kaynak olarak kullanılabilmesi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, cümle türleri, cümle yapısı, yüklem çeşitleri, yüklem yer, cümlenin anlamı, cümle bağlantıları

SENTENCE TYPES IN PROVERBS

Abstract

Almost every society has thought-provoking words that are said to be quick at repartee to events. In Turkey Turkish, the use of these sayings called proverbs, is

* Doktora Öğrencisi, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, emintugluk@gmail.com

* Bu makale Prof. Dr. Sadettin Özçelik, yönetiminde Mehmet Emin Tuğluk tarafından hazırlanan *Atasözlerinin Sınıflandırılması ve Yapısal Özellikleri*, adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bilgi için bk. Mehmet Emin Tuğluk (2012), *Atasözlerinin Sınıflandırılması ve Yapısal Özellikleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

inevitable in some cases. When these words are used on the spot, they add fluency to talk and the direction of speaking is directional. These anonymous language products sincerely express the society's view of the world, its cultures, its understanding, its rules of life, its thoughts. As proverbs fulfill these functions, they use all the possibilities of the language.

Proverbs are concrete examples of the experience of a nation for many centuries and reflected in the language of its cultural history. Proverbs circulating in the language as oral literary products have undergone various changes over time and have taken their present state. Proverbs have a great proposition in that they show the characteristics of the word exchange, spoken characteristics and sentence structure of the Turkish language over time.

The common characteristics of proverbs that become powerful tools of expression when they are used on time and on the spot are being anonymous, relying on observations and experiences, reflecting the characteristics of the society they are emerging from, having a general expression and being stereotyped.

Impressive expressions make it necessary to examine proverbs in terms of sentence types. In this study, proverbs have been examined in five headings: according to sentence types, according to structures, according to types of predicates, place of predicate, according to the meaning of sentence and sentence bindings. It has been observed in the examination that the proverbs were very rich in sentence types. In this examination, it is seen that the proverbs contain very rich examples in terms of sentence types. It has also been found that for teaching groups at all levels, proverbs can be used as a rich source in the teaching of sentence types.

Keywords: Proverbs, sentence types, sentence structure, types of predicates, place of predicate, meaning of sentence, sentence bindings.

Giriş

Atasözleri üzerine yapılan çalışmalar genellikle atasözlerinin anlamları, atasözlerinin ortaya çıkış serüveni, bölgelerden atasözleri derlemeleri ve eserlerde yer alan atasözlerine dayanmaktadır. Atasözlerinde cümle türleri üzerine yapılan çalışmalar ise son derece sınırlıdır. Atasözlerinde cümle konusunda yapılan ilk çalışmalardan biri İbrahim Zeki Burdurlu (Burdurlu 1967a)'ya aittir. Burdurlu'nun makalesinde Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri Sözlüğü*'nde geçen 1621 atasözünün tamamının ele alındığı belirtilmiş olup, kaynak eser olarak alınan Atasözleri Sözlüğü'nün basım tarihi ve yeri hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Burdurlu'nun makalesinde adı *Atasözlerimizin Cümle Yapıları* olmakla birlikte atasözlerinin cümle yapıları incelenirken yapı konusunda nasıl bir yol izlendiği belirtilmemiştir. Cümlelerin basit, birleşik, sıralı ve bağlı cümleler olarak ele alındığı bu makalede birleşik, sıralı ve bağlı cümlelerin tespitinde nasıl bir yol izlendiği açıklanmamıştır. Burdurlu'nun makalesinde, atasözlerinin cümle yapıları hakkında sayısal bilgiler verilerek kaynak eserde geçen atasözlerinin 591'inin basit, 527'sinin sıralı 450'sinin birleşik ve 54'ünün bağlı cümlelerden oluştuğu belirtilmiş, ayrıca bağlı cümlelerin azlığına vurguda bulunulmuştur. Burdurlu, makalesinde cümle yapısıyla ilgili verdiği örneklerin tamamına yer vermemiş, konu başlıklarıyla ilgili sınırlı örneğe yer vermiştir. Burdurlu, ikinci yazısında (Burdurlu 1967b) atasözlerinin cümle yapılarını, genel sonuç başlığı altında şu maddeler halinde sıralamaktadır:

- “1. Kısa, yalın anlatımlı, kesin yargılı, gereksiz sözcükleri bulunmayan cümlelerdir. 2. Basit, sıralı, birleşik cümleler önde

gelmektedir. Bunlarda ve diğerlerinde yargılar tamdır, anlam açıktır. 3. Cümlelerin hepsinde özne ve yüklem tamdır. Özne olarak en çok isimler, yüklem olarak en çok çekimli fiiller kullanılmıştır. Fiillerin çoğu geniş zamanlıdır. Geniş zamanlılarla diğerlerinde kuşkulu bir sonuç yoktur, anlam eksiksizdir. 4. Bazı cümlelerin yüklemi yoktur. Bazı cümleler edilgendir. Olumlu, olumsuz ve sorulu cümlelerde yargı kesinliği vardır. 5. Cümlelerde gereksiz sözcükler kullanılmamıştır. Gerektiği halde bazı sözcükler düşürülmüştür. Yüklemsiz cümleler bile vardır. 6. Özne, nesne, tümleçler, yüklem bakımından uyuşmayan cümle yoktur. Öğeler uyuştugu gibi sözcüklerin sesleri de uyuşturulmuştur. Birçok atasözü uyumludur ve kafiyeleri vardır. 7. Bağlı cümlelerin az olması önemli bir özelliktir. 8. İsim cümleleri daha çok geniş zamanlıdır. Fiil cümlelerinde geniş zamandan başka miş'li, di'li geçmiş zaman kipleriyle istek, gereklilik, emir kipleri kullanılmıştır. Şimdiki zaman, gelecek zaman kipleri kullanılmamıştır. Kullanılan kiplerin hepsinde anlam kayması vardır. Ve tüm kipler kesin yargı verir durumda kullanılmışlardır. 9. Devrik cümleler çok güzel söylenmiş cümlelerdir. 10. Atasözleri anlam gücü bakımından yoğun cümlelerdir. Her çeşit cümlede Türkçenin az sözcükle çok geniş anlam veren cümle durumu açıkça görülmektedir.” (Burdurlu 1967: 634)

Atasözlerinde cümle ile ilgili diğer bir çalışma Aydın Oy (Oy, 1972)'a aittir. Oy, eserinde atasözlerini çeşitli konu başlıkları altında incelemiş, kitabın 91-96. sayfalarında atasözlerini cümle yapıları açısından ele almıştır. Oy, adı geçen eserinde İbrahim Zeki Burdurlu'nun çalışmasını “*yararlı yanları olmakla birlikte cümle inceleme metodunu bütünüyle atasözlerine uygulamış olduğundan gereksiz olan birçok nokta konuyu dağıtmış*” diyerek eleştirmiştir. Oy'un, çalışmasında atasözlerini cümle türleri yönüyle incelemediği, sadece yapı yönüyle incelediği anlaşılmaktadır. Aydın Oy, incelemesinde şu sonuçlara ulaştığını belirtir:

1. Ayır ayrı basit cümleli iki atasözü arka arkaya sıralanmış, iki cümleli tek bir atasözü olmuştur.
2. Tek bir fiille bittiği, bir basit cümle imiş gibi görüldüğü halde gizli sıra cümle diye adlandırabileceğimiz karakterde olan atasözlerimiz vardır.
3. Birinci cümlelerin fiilleri korunarak ikinci cümlelerin fiilleri atılmış, bir çeşit devrik sıra cümleler meydana gelmiştir.
4. Bir yanı olumlu, bir yanı olumsuz iki yarı basit cümle, yan yana gelerek sıra cümleli bir atasözünü meydana getirmiştir.
5. Bir yanı asıl yargıyı yüklenen, diğer yanı onu pekiştiren veya açıklayan yahut birinin devamı olan cümlelerden oluşan sıralı cümleli atasözlerimiz vardır.
6. Tam bir sıralama yolu ile ayrı ayrı basit cümlelerden oluşan sıra cümleli atasözleri.
7. Sayıca az olmakla birlikte bir takım atasözlerimiz de soru cümleleriyle kurulmuştur. Soru atasözlerinin ancak dışında görülen bir öge olup anlamında cevap bekleyen bir durum yerine kesin bir yargı, temel bir kavram yaratmaktadır.
8. Kimi atasözlerimiz ise soru ve cevap cümlelerinden oluşmuş bir konuşma havası sezilir. (Oy 1972: 91-

96)

Konuyla ilgili çalışma yapmış olan Mustafa Altun (Altun, 2004) da Türk Atasözlerinin cümle yapılarını incelemiştir. Altun, adı geçen makalesinde Aydın Oy'un yukarıda sözünü ettiğimiz incelemesine değinmiş, incelemeyi “*kendi içinde tutarlı olmakla birlikte dilbilgisi bağlamında yeterli görülmeyen bir araştırma*” (Altun 2004: 81) olarak değerlendirmiştir. Altun, adı geçen makalesinde seçtiği örnekleri Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri Sözlüğü*'nden değil Metin Yurtbaşı'nın *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri* (Yurtbaşı: 1994) adlı eserinden almıştır. Altun'un araştırması bilimsel bir tasnif çerçevesinde yapıldığı için önemlidir.

Ömer Asım Aksoy'un, *Atasözleri Sözlüğü*'nde geçen 2674 atasözünü incelediğimiz bu çalışmada konu başlıkları altında sınırlı sayıda örnek verilmiştir. Konu başlığı altında 10'dan az örnek varsa bu örneklerin tümüne yer verilmiştir. İncelediğimiz atasözleri; cümle yapısı, yüklem çeşitleri, yüklem yeri, cümlenin anlamı ve cümle bağlantılarına göre olmak üzere beş başlık altında ele alınmıştır.

1. Cümle Yapılarına Göre Atasözleri

1.1. Basit Cümleli Atasözleri

“*Yüklemi isim veya fiil olan ve tek yargı bildiren cümleye basit cümle denir. Basit cümlenin tek bir yüklemi vardır. Bu cümlede bütün cümle öğelerinin bulunup bulunmaması önemli değildir. Cümlenin uzunluk veya kısalığından çok tek yargı bildirmesi önemlidir.*” (Özçelik-Erten 2005: 219) Atasözleri yapılarına göre incelendiğinde atasözlerinin genellikle basit cümlelerden oluştuğu görülmektedir. Dilde *en az çaba kuralı* vardır. Bu kural gereği dilde söyleniş kolaylığı her zaman ön planda tutulmaktadır. Atasözleri belki de bu kuralın en güzel örnekleridir. Bu yönüyle atasözleri, fiilimsiler veya bağlama edatları kullanılarak uzatılmamış, atasözlerinde şart cümleciklerine çok fazla yer verilmemiştir.

Abanın kadri, yağmurda bilinir. (1)

Acele işe şeytan karışır. (12)

Balık baştan kokar. (509)

Balta sapını yonamaz. (520)

Can cümleden aziz (dir). (742)

Çiftçinin ambarı sabanın ucundadır. (784)

Delilsiz cennete bile girilmez. (880)

Dilsizin dilinden anası (sahibi) anlar. (962)

Eldeki yara, yarasıza (bende) duvar deliği (gibidir). (1072)

Fırsat sakal altından geçer. (1216)

1.2. Birleşik Cümleli Atasözleri

“*Birleşik cümle, yapısında birden fazla yüklem bulunan cümlelerdir. Bu yapı, bir ana cümle ve bu ana cümlenin anlamını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümle ile kurulur.*” (Karaağaç 2009) Birleşik cümlelerle kurulan atasözlerinin çoğu girişik birleşik cümlelerden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra karmaşık birleşik

cümle, iç içe birleşik cümle, şartlı birleşik cümleyle kurulan pek çok atasözü de bulunmaktadır. Atasözlerinde en az kullanılan birleşik cümle türü *ki*'li birleşik cümledir.

1.2.1. Girişik Birleşik Cümleli Atasözleri

“*Temel yargının dışında, hangi türden olursa olsun, en az bir fiilimsi grubunu yan yargı olarak alan birleşik cümleye girişik birleşik cümle denir.*” (Özçelik-Erten 2005: 220) Atasözlerinde isim-fiil grubu, sıfat-fiil grubu ve zarf-fiil grubu örneklerini içeren yüzlerce girişik birleşik cümle örneği bulunmaktadır. Fiilimsi grupları ve aldıkları fiilimsi eklerine göre tasnif ettiğimiz girişik birleşik cümle örneklerinden bazıları şunlardır:

1.2.1.1. Sıfat-fiil Grubuyla Kurulan Girişik Birleşik Cümleli Atasözleri

-(y)An

Al giyen alınır. (219)

Atalar sözünü tutmayanı yabana atarlar. (380)

Canı acıyan eşek atı geçer. (744)

Derdini söylemeyen (saklayan) derman bulamaz. (901)

Fincancı katırını ürküten sayısız dayak yer. (1219)

Gülü seven dikenine katlanır. (1314)

İşini bilmeyen kasap, ne bıçak kor ne masat. (1574)

Karga ile gezen boka konar. (1678)

Malını yemesini bilmeyen zengin her gün züğürttür. (1978)

Otuz iki dişten çıkan, otuz iki mahalleye yayılır. (2099)

-AcAk

Arı, bal alacak çiçeği bilir. (315)

Bir avuç altının olacağına bir avuç toprağın olsun. (613)

Cana gelecek (kaza, zarar) mala gelsin. (736)

Deli dostun olacağına akıllı düşmanın olsun. (876)

Gölgesinde oturulacak ağacın dalı kesilmez. (1273)

Kefen alacak adam gözünün yaşından belli olur. (1762)

Tilkinin dönüp (gezip, dolaşıp) geleceği yer, kürkçü dükkânıdır. (2419)

-DIk, -DUk

Allah dokuzda verdiği sekizde almaz. (235)

Ayak almadık (ayağa değmedik) taş olmaz, başa gelmedik iş olmaz. (435)

Balık ağa girdikten sonra aklı başına gelir. (507)

Deveye **bindik**ten sonra çalı ardına gizlenilmez. (933)
 Eşek bile bir **düştüğü** yere (çukura) bir daha düşmez. (1169)
 Gelin **girmedik** ev olur, ölüm **girmedik** ev olmaz. (1249)
 İt yal **yediği** kapıyı bekler. (1611)
 Keçinin sumaga (meşeye) **ettiğini** sumak keçiyeye edecek. (1748)
 Köpek bile yal **yediği** kaba pislemez (sıçmaz). (1877)
 Para **dediğin** el kiri. (2147)

mAz

Ava **gelmez** kuş olmaz, başa **gelmez** iş olmaz. (420)
 Başa **gelmez** iş olmaz, ayağa **değmez** taş olmaz. (529)

-mUş

Ay **görmüşün** yıldız minneti (itibarı) yoktur. (439)

1.2.1.2. İsim-fiil Grubuyla Kurulan Girişik Birleşik Cümleli Atasözleri

-mAk

Aç **gezmekten** tok **ölmek** yeğdir. (38)
 Bal bal **demekle** ağız tatlanmaz (tatlı olmaz). (503)
 Cahile söz (laf) **anlatmak**, deveye hendek **atlatmaktan** güçtür (zordur).
 (729)
 Denenmiş **denemek** ahmaklıktır. (892)
 El (etek) **öpmekle** ağız (dudak) aşınmaz (kirlenmez). (1104)
 Gel **demek** kolay ama git **demek** güçtür. (1238)
 Hastaya **bakmaktan** hasta olması yeğdir. (1373)
 He **demek** de iş bitirir, yok **demek** de. (1388)
 Sınanmış **sınamak** ahmaklıktır. (2268)
 Tandır başında bağ **dikmek** kolaydır. (2359)

-mA

Ahmağa yüz, abdala söz **vermeye** gelmez. (144-b)
 Aşure **yemeye** giden kaşığı taşıır. (369)
 Bağda izin olsun, üzüm **yemeye** yüzün olsun. (486)
 Beş kuruşun üstünde **oturmaya** beş batman götür gerek. (568)
 Bir dirhem gümüşün üstünde **oturmaya** bir kantar götür gerek. (622)
 Düt **demeye** dudak gerek (ister). (1046)
 Ergene karı (avrat) boşaması kolay (dır). (1124)

Gel denilen yere **gitmeye** ar eyleme; gelme denilen yere gidip yerini dar eyleme. (1239)

Şaraptan boz**ma** sirke keskin olur. (2337)

Tatlı tatlı yem**enin** acı acı geç**irmesi** olur. (2382)

-İş

Her yiğidin bir yoğurt yiyi**şi** vardır. (1458)

Karga kekligi taklit edeyim derken kendi yürüyü**şünü** şaşır**mış**. (1679)

Her yoku**şun** bir ini**şi** vardır. (1460)

1.2.1.3. Zarf-fiil Grubuyla Kurulan Girişik Birleşik Cümleli Atasözleri

-(y)A

Davul dengi dengine diye çalar. (857)

Eski diye atma kürkünü; gerek olur bürünürsün bir günü. (1143)

Yılan yumuşak diye el sunma. (2575)

-dikça

Çingene çingeneye çatmad**ıkça** kasnak boynuna geçmez. (792)

Mart çıkmad**ıkça** dert çıkmaz. (1986)

-Inca

Akıllı köprü aray**ınca** dek deli suyu geçer. (170)

Can çıkmay**ınca** (çıkmadan, çıkmadıkça, çıkar) huy çıkmaz. (743)

Deli deliyi gör**ünce**, değneğini (çomağını) saklar (gizler). (874)

Göle (arığa) su gel**ince**ye (gelene) kadar kurbağanın gözü patlar. (1272)

Hak dey**ince** akan sular durur. (1346)

İş amana bin**ince** kavga uzamaz. (1569)

Köpek suya düşmey**ince** yüzmeyi öğrenmez. (1882)

Rüşvet kapıdan gir**ince** insaf (iman) bacadan çıkar. (2178)

Su bulun**unca** (görülünce) teyemmüm bozulur. (2312)

Tan yeri ağar**ınca** hırsızın gözü kararır. (2361)

-mAdAn

Ayı gör**meden** bayram etme. (441)

Densiz deve kuyruğu, deh! dem**eden** sallanır. (900)

Emek ol**madan** (emeksiz) yemek olmaz. (1116)

Gök gürl**meden** yağmur yağmaz. (1268)

Kancık yalan**madan** erkek dolanmaz. (1659)

- Karpuz kabuğunu görmeden denize girme. (1692)
 Paça ıslanmadan balık tutulmaz. (2142)
 Şimşek çakmadan gök gürelemez. (2348)
 Tas yere düşmeden çanlamaz. (2370)
 Zemheride kar (yağmur) yağmadan kan (zehir) yağması iyi. (2640)

-ken

- Atlar nallanırken kurbağa ayağını uzatmaz. (407)
 Çay geçerken at değiştirilmez. (773)
 Dereden geçerken at değiştirilmez. (903)
 Deve boynuz ararken kulaktan olmuş. (926)
 Dostunu överken yerecek yer bırak. (1004)
 İrmaktan (çaydan, dereden) geçerken at değiştirilmez. (1487)
 Kedi, yavrusunu yerken sıçana benzetir. (1759)
 Su akarken testiye doldurmalı (doldur). (2308)

1.2.2. İç İçe Birleşik Cümleli Atasözleri

“Bir veya birden fazla cümlelerin başka bir temel cümlelerin içine bir isim unsuru gibi girerek oluşturduğu birleşik cümleye iç içe birleşik cümle denir.” (Özçelik-Erten 2005: 221) İç içe birleşik cümlelerden oluşan atasözlerinin çoğu küçük bir öykü şeklindeyken bazıları soru cevap şeklinde kurulmuştur. Bazı iç içe birleşik cümle örneklerinde söyleşmece tekniği kullanılmıştır.

- Ağaca balta vurmuşlar, “**Sapı bedenimden.**” demiş. (92)
 Balık, “**Çok konuşurum ama ağızım su dolu.**” demiş. (510)
 Eşeği düğüne çağırılmışlar, “**Ya odun eksik, ya su.**” demiş. (1159)
 Gelini ata bindirmişler, “**Ya nasip.**” demiş. (1251)
 Isıtma, “**Ben tuttuğumu kırk yıl sonra tanırım.**” demiş. (1493)
 Öksüzün karnına vurmuşlar (öksüzü dövmüşler) “**Vay arkam!**” demiş. (2112)
 Eli boşa, “**Ağa uyur.**” derler; eli doluya, “**Ağa buyur.**” derler. (1087)
 Geline “**Oyna.**” demişler, “**Yerim dar.**” demiş. (1247)
 Köre “**Şimdi gece.**” demişler; “**Ne zaman gündüzdü?**” demiş. (1890)
 Köylü, “**Misafir kabul etmeyiz.**” demez, “**Konacak konak yoktur.**” der. (1909)

1.2.3. ki’li Birleşik Cümleli Atasözleri

“Bir cümlelerin “ki” bağlama edatı ile bir temel cümleye bir öge olacak şekilde bağlanmasıyla oluşan birleşik cümleye ki’li birleşik cümle denir.” (Özçelik-Erten

2005: 222) Atasözlerinde *ki* bağlama edatıyla kurulan birleşik cümle sayısı diğer türdeki birleşik cümlelere göre azdır. *ki*'li birleşik cümleler sadece atasözlerinde değil Türkçenin genelinde az kullanılır. Türkçede *ki*'li birleşik cümle örneklerinin az kullanılması *ki*'nin Türkçenin yapısına aykırı kullanımından kaynaklanmaktadır.

Ağır git *ki* yol alasin. (115)

Ağır otur *ki* bey (ağa, molla) desinler. (119)

Baktın *ki* kar havası, eve gel kör olası. (501)

Elin ağzı torba değil *ki* (çekip) büzesin. (1094)

Komşunu iki inekli (öküzlü) iste *ki* kendin bir inekli (öküzlü) olasin. (1852)

Osuranın burnuna sıçmalı *ki* koku ala. (2094)

Yalanın kemiği yok *ki* boğazına bata. (2511)

1.2.4. Şartlı Birleşik Cümleli Atasözleri

Şartlı birleşik cümle, “*Bir temel cümle ile şart çekimli bir yan cümleden oluşan birleşik cümleye denir.*” (Özçelik-Erten: 2005) Bazı dilbilgisi kitapları Türkçenin tek birleşik cümlesinin şartlı birleşik cümle olduğunu iddia ederler. (Mansuroğlu 1955: 59-Ergin:1985) Leyla Karahan *sa / se eki hakkında* adlı makalesinde (Karahan 1994: 471-474) şartlı birleşik cümle anlayışının yeniden gözden geçirilmeye muhtaç olduğunu savunurken *Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine* (Karahan 2000: 20) adlı bildirisinde daha net bir dil kullanarak, şartlı birleşik cümle anlayışının geleneksel bir anlayıştan kaynaklandığını ve basit cümle ile şartlı birleşik cümle arasında hiçbir fark görmediğini belirtir. Hiç şüphesiz bu konuda ortaya konacak yeni örnekler Türkçenin söz diziminin zenginliğini ortaya koyacaktır.

Ağanın alnı terlemezse, ırgatın burnu kanamaz. (106)

Baş sağ olursa börk çok bulunur. (544)

Çobanın gönlü olursa (olunca) tekedden yağ (süt) çıkarır. (800)

Dadandırma kara gelin, dadanırsa yine gelir. (836)

Deveye burç gerek olursa boynunu uzatır. (934)

Er gönülü ibrişim, dolaşırsa açılmaz. (1127)

Gönül bir sırça saraydır, kırılırsa yapılmaz. (1277)

Hırsız evden olursa mandayı bacadan aşırır. (1468)

İyiliğe iyilik olsaydı, koca öküze bıçak olmazdı. (1619)

Kasap isterse keçinin boynuzundan yağ çıkarır. (1703)

1.2.5. Karmaşık Birleşik Cümleli Atasözleri ve Yapıları

“*Bir temel cümle ile değişik türden en az iki yan yargıdan oluşan birleşik cümleye karmaşık birleşik cümle denir. Temel yargının dışında mesela bir şartlı birleşik cümle ile bir veya birkaç filimsi grubu (girişik cümle); bir iç cümle ile bir ki’li*

cümle; bir şartlı cümle ile bir iç cümle veya bir ki'li cümle ile filimsi grubu ya da gruplarından... oluşan birleşik cümlelerdir.” (Özçelik-Erten 2005: 23)

1.2.5.1. Sıfat-fiil Grubu+ İç İçe Birleşik Cümleli Atasözleri

Oynamasını bilmeyen kız, **“Yerim dar.”** demiş; yerini genişletmişler (bollatmışlar) , **“Gerim (yenim) dar.”** demiş. (2100)

1.2.5.2. İç İçe Birleşik Cümle+ Sıfat-fiil Gruplu Atasözleri

“Yoğurdum (ayranım) ekşidir.” diyen olmaz. (2599)

Bir **“Yemem.”** diyenden kork, bir **“Oturmam.”** diyenden. (666)

“Harmanı yakarım.” diyen, orağa yetişmemiş. (1366)

“Aç ile dost olayım.” diyen peşin karnını doyursun. (51)

“Ayranım (yoğurdum) ekşidir.” diyen olmaz. (449)

1.2.5.3. Zarf-fiil Grubu+ İç İçe Birleşik Cümleli Atasözleri

Abdal ata binince **“Bey oldum.”** sanır, şalgam aşa girince **“Yağ oldum.”** sanır. (4)

Buğday Hicaz'a giderken arpaya, **“İnce yufkaya karışma.”** demiş. (712)

1.2.5.4. İç içe Birleşik Cümle+ Zarf-fiil Gruplu Atasözleri

Arnavut'a sormuşlar: **“Cehenneme gider misin?”** diye, **“Aylık kaç?”** demiş. (336)

Boşboğazı cehenneme atmışlar, **“Odun yaş (az).”** diye bağırılmış. (694)

Kalendere, **“Kış geliyor.”** demişler, **“Titremeye hazırım.”** diye cevap vermiş. (1650)

“Paran gitti mi?” diye sormazlar, **“İşin bitti mi?”** diye sorarlar. (2152)

Parayı domuzun boynuna takmışlar da **“Domuz Ağa!”** diye çağırılmışlar. (2159)

1.2.5.5. Şartlı Birleşik Cümle+ İsim-fiil Gruplu Atasözleri

Korkulu rüya (düş) görmektense uyanık yatmak hayırlıdır. (1859)

1.2.5.6. Şartlı Birleşik Cümle+ İç İçe Birleşik Cümleli Atasözleri

Zengin giyerse **“Sağlıcakla.”**, fakir giyerse **“Nerden buldu ki?”** derler. (2645)

Kiraz, dut yetişmese **“Beni yiyenin boynunu sapıma döndürürüm.”** demiş. (1829)

1.2.5.7. ki'li Birleşik Cümle+ İç İçe Birleşik Cümleli Atasözleri

Balık demiş **ki: “Etimi yiyen doymasın, avımı yapan gülmesin”** (onmasın). (511)

Buğday mısıra demiş **ki: “Aş ol, keş ol, hamur işine karışma.”** (716)

Karga dermiş **ki: “Çocuklarım olalı burnumu göme göme bok**

“**Yiyemedim.**” (1677)

1.2.5.8. İç İçe Birleşik Cümle+ Şartlı Birleşik Cümleli Atasözleri

“**İki kişi başında fes yok.**” derse başını yokla. (1517)

2. Yüklem Çeşitlerine Göre Atasözleri

Zeynep Korkmaz, ad cümlesi ve fiil cümlesini şu şekilde tanımlamaktadır: “*İsim cümlesi yüklemi çekimli bir fiil değil ad veya ad soylu bir kelime olan ve cevher fiili eklerinin geniş zaman, şimdiki zaman ve geçmiş zaman çekimleri ile yargıya bağlanan cümle.*” (Korkmaz 2007: 8) “*Fiil cümlesi yüklemi çekimli fiil olan cümle.*” (Korkmaz 2007: 92) Günay Karaağaç ise isim ve fiil cümleleri için şu tanımları yapmaktadır: “*İsim cümlesi bir olma veya yapmanın söz konusu olmadığı, bir varlığın veya bir eylemin var oluşunun bildirildiği cümledir. Fiil cümlesi yüklemi çekimli olan bir cümledir.*” (Karaağaç 2009: 183-184)

Atasözlerinin büyük bir kısmı bir veya iki yüklemden oluşmaktadır. Mesela *Sen ağa, ben ağa; bu ineği kim sağa.* (2238) örneğinde üç yüklem vardır. Bu yüklemeler *isim+ isim+ fiil* şeklinde oluşmuştur. Diğer bir örnek olarak *Bir hatır, iki hatır, üçüncüde vur yadır.* (639) atasözü *isim+ isim+ fiil+ fiil* şeklinde kurulmuştur. Dolayısıyla burada dört farklı yüklem vardır. Dört farklı yüklem dört farklı cümle demektir. Bu cümlelerin tek başına bir atasözü oluşturmadığı aşikârdır. Bu yüklemeleri birbirine ahenkle bağlayan organik bağ, Türkçenin akıcı söz dizimidir.

Atasözleri yüklemelerine göre incelendiğinde, çoğunun tek yüklemli fiil cümlelerinden oluştuğu görülmektedir. Bununla beraber tek yüklemli isim cümleleri de vardır.

Atasözlerinde eksilteli yapıdaki cümlelerin sayısı da az değildir. Bu atasözlerinin bazıları ortak yüklemle tamamlanırken, bazıları da farklı yüklemle tamamlanabilmektedir.

2.1. Fiil Yüklemli Atasözleri

Atın ölümü arpadan olsun. (400)

Baş sallamakla kavuk eskimez. (545)

Cins horoz yumurtada öter. (754)

Çocuğa iş buyuran, ardınca kendi gider. (803)

Değirmenden gelenden poğaça umarlar. (864)

El için kuyu kazan, evvela kendi düşer. (1089)

Fıs fıstığı kırıp düşman gözü çıkarmalı. (1217)

Gölgesinde oturulacak ağacın dalı kesilmez. (1273)

Her delinin başına bayrak dikilse bedestende bez kalmaz. (1404)

İslanmışın yağmurdan korkusu (pervası) olmaz. (1494)

2.2. İsim Yüklemli Atasözleri

Adam, ahabından bellidir. (75)

- Allah doğrunun yardımcısıdır. (234)
 Babanın (atanın) sanatı oğula mirastır. (478)
 Cömertle nekesin harcı birdir. (758)
 Çiftçinin ambarı sabanın ucundadır. (784)
 Devletlinin karnı gen gerek. (943)
 Gelin olmayan kızın vebali amcası oğlunun boynuna. (1252)
 Hayırlı komşu, hayırsız akrabadan iyidir. (1384)
 Irz insanın kanı pahasıdır. (1488)
 Lafla pilav pişerse deniz (dağ) kadar yağ benden. (1964)

2.3. Eksiltili Cümleli Atasözleri

Eksiltili Cümle, “*Genellikle yüklemi bazen de diğer öğeleri belirtilmeden kurulan cümlelerdir. Bundan amaç, anlamı daha etkili kılmak, dikkat çekmektir.*” (Özçelik-Erten 2005: 228) Atasözlerinin bazıları eksiltili cümlelerden oluşmaktadır. Eksiltili cümle şeklinde kurulan atasözlerinden bir kısmı tek bir yükleme bağlanırken, bazı atasözlerinde ise birden fazla yargının tek bir yükleme bağlandığı görülür. Mustafa Altun, atasözlerindeki eksiltili cümle şekillerinin sentaktik açıdan çok semantik açıdan değerlendirilmesi görüşündedir. (Altun 2004: 89) Altun’un belirttiği husus atasözlerinin anlamsal özellikleriyle yapısal özelliklerinin birbirinden ayrı değerlendirilemeyeceğinin göstergesidir. Bu yüzden atasözlerinin anlamsal özelliklerini inceleyen çalışmaların atasözlerinin yapısal özelliklerini de göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Atasözlerinde yapısal açıdan kullanım kalıbı olarak karşımıza çıkan eksiltili cümleler isim ve fiil cümleleriyle tamamlanabilmektedir.

- Adam (insan) yanıla yanıla, pehlivan yenile yenile. (90)
 Baba himmet. Oğul hizmet. (474)
 Borç vermekle, düşman vurmakla. (685)
 Dertsiz baş, bostan korkuluğunda. (914)
 Elmayı çayıra, armudu bayıra. (1100)
 Hayvan koklaşa koklaşa, insan söyleşe söyleşe. (1385)
 Her şeyin yenisi, dostun eskisi. (1453)
 Kırk gün taban eti, bir gün av eti. (1791)
 Mal istersen bedeninden, evlat istersen belinden. (1982)
 Rüzgarlı havanın kuyusu, yağmurlu havanın uykusu. (2184)

3. Yüklemin Yerine Göre Atasözleri

3.1. Düz (Kurallı) Cümlelerle Kurulan Atasözleri

Düz (Kurallı) Cümle “*Yüklemi en sonda bulunan cümledir. Bu bakımdan kurallı cümle Türkçenin kurallarına uygundur.*” (Özçelik-Erten 2005: 227) Atasözlerinin

büyük bir kısmı düz kurallı cümlelerden oluşmaktadır.

- Abanın kadri yağmurda bilinir. (1)
 Bülbülü altın kafese koymuşlar, ah vatanım demiş. (724)
 Diken battığı yerden çıkar. (948)
 Eli boşa ağa uyur derler; eli doluya ağa buyur derler. (1087)
 Her inleyen ölmez. (1414)
 Örtük pazar ara bozar. (2140)
 Sen işten korkma, iş senden korksun. (2246)
 Tan gelsin, hayrı beraber gelsin. (2360)
 Uyku, uykunun mayasıdır. (2453)
 Yol bilen kervana katılmaz. (2604)

3.2. Devrik Cümlelerle Kurulan Atasözleri

Atasözleri genellikle kurallı cümlelerden oluşmaktadır. Bununla birlikte atasözlerindeki devrik cümlelerin sayısı da az değildir. Atasözlerindeki devrik cümlelerde yüklem, genellikle fiil cümlelerinden oluşmaktadır. Devrik cümlelerde yüklem cümle başında kullanıldığı örnekler olmakla birlikte, yüklem genellikle cümle ortasında yer alır. *Sakla beni varken, bulunayım sana yokken.* (2213), *Açtırma kutuyu, söyletme kötüyü.* (62) atasözlerinde yüklem cümle başında iken *Kötü söyleme eşine, ağı katar aşına.* (1905), *Sırrını açma dostuna (dostunun dostu vardır) o da söyler dostuna.* (2270), *İyilik et kele, övünsün ele.* (1623) atasözlerinde yüklem cümle ortasında kullanılmıştır. Bazı atasözlerinde ise art arda sıralanan cümlelerin devrik olması dikkat çekicidir. Bu tür atasözlerinde kafiyeye uydurma, redif oluşturma ve cinaslı kullanımlar gözden kaçmamaktadır. *Aç gözünü, (yoksa) açarlar gözünü.* (39) *Ana besler hurmayla, eloğlu karşılar yarmayla.* (279) *Her gün gezen kırdan, bir gün uğrar kurdan.* (1410) *Gördün deli, savul geri.* (1289) *İhtiyarın düşkünü, beyaz giyer kış günü.* (1502) *Kötü söyleme eşine, ağı katar aşına.* (1905) *Ek tohumun hasını, çekme yiyecek yasını.* (1066) vb. atasözlerinde ses uyumunun gözetildiği açıkça görülmektedir. Ömer Demircan, atasözlerindeki devrik cümlelerin bir kısmının ölçü ve cinastan kaynaklandığını şu şekilde ifade etmektedir:

“Türkçe atasözü ve özdeyişlerden bir bölümü devrik işlem içeriyor. Bu devrikliğin nedenlerinden biri ölçülü anlatımda uyak seçimine bağlı: Sakla samanı / gelir zamanı. Ötekisi ise atasözünün kullanıldığı bağlamda konuşan kişideki duygusal değişimin de yansıtılması için: Açtırma kutuyu / söyletme kötüyü.” (Demircan 2005: 1)

Atasözlerindeki devrik cümlelerde, yüklemden sonraki ögeler genellikle vurgulanmak istenen öğelerdir. Bu nedenle devrik cümleler atasözlerinde anlatımın akışını bozmamış, aksine anlatıma akıcılık katmıştır. Ayrıca atasözlerindeki devrik cümleler kurallı cümleye dönüştürüldüklerinde aynı anlatım zenginliği ve anlamı da vermezler. *Besle kargayı, oysun gözünü* (565) atasözünü *Kargayı besle gözünü*

oysun şeklinde söylediğimizde atasözünde verilmek istenen anlamın oluşmadığı görülecektir. Birincisinde açık bir sitem görülürken, ikinci cümlede bu sitem belirgin değildir. *Fukaranın düşkününü beyaz giyer kış günü* (1220) atasözü *Fukaranın düşkününü, kış günü beyaz giyer* şeklinde söylendiğinde, atasözündeki alay anlamını yitirir. *Kazma elin kuyusunu, kazarlar kuyunu* (1740) atasözündeki uyarı anlamı ile *Elin kuyusunu kazma kuyunu kazarlar* atasözündeki uyarı anlamının derecesi ve yönü aynı değildir. *Ne doğrarsan aşına, o çıkar karşına (kaşığına)* (2042) atasözünü *Aşına ne doğrarsan karşına o çıkar* şeklinde söylediğimizde atasözünün anlatım gücünü kaybettiği görülecektir.

Atasözlerindeki devrik cümlelerde dikkati çeken diğer bir husus da devrik cümlelerde yüklemden sonra gelen sözcük sayısıdır. Devrik cümlelerde yüklemden sonra genellikle ya bir-iki sözcük gelmiş ya da bir kelime grubu -genellikle isim tamlaması- gelmiştir: *Açtırma kutuyu, söyletme kötüyü* (62) *Alma sarı, satma sarı, kapındaysa tutma sarı* (261) *Emmim, dayım hepsinden aldım payım* (1117) *Ucuzdur vardır illeti, pahalıdır vardır hikmeti* (2440) atasözlerinde yüklemden sonra bir-iki sözcük gelmiştir. *Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste* (260) atasözünde ilk yüklemden sonra *belirtili isim tamlaması* ikinci yüklemden sonra bir *tekrar grubu* gelmiştir. *Baktın ki kar havası, eve gel kör olası* (501) atasözünde her iki yüklemden sonra da *belirtisiz isim tamlaması* gelmiştir. *Deliden al uslu haberi* (875) atasözünde yüklemden sonra *belirtisiz isim tamlaması* gelmiştir. *Kazma elin kuyusunu, kazarlar kuyunu* (1740) atasözünde ilk yüklemden sonra *belirtili isim tamlaması* ikinci yüklemden sonra tamlayanı söylenmemiş bir *isim tamlaması* gelmiştir. *Zengin azgını, kürk giyer yaz günü* (2646) atasözünde de yüklemden sonra bir *belirtisiz isim tamlaması* gelmiştir.

- Açtırma kutuyu, söyletme kötüyü. (62)
- Al malın iyisini, çekme kaygısını. (259)
- Ek tohumun hasını, çekme yiyecek yasını. (1066)
- Emmim, dayım hepsinden aldım payım. (1117)
- İnanma dostuna, saman doldurur postuna. (1529)
- İyilik et kele, övünsün ele. (1623)
- Koy avucuma, koyayım avucuna. (1861)
- Kötü söyleme eşine, ağı katar aşına. (1905)
- Para isteme benden, buz gibi soğurum senden. (2149)
- Sabreyle işine, hayır gelsin başına. (2193)

4. Cümlenin Anlamına Göre Atasözleri

“Anlamı bakımından üç türlü cümle vardır: Olumlu cümle, Olumsuz cümle, Soru cümlesi.” (Özcelik-Erten 2005: 224)

Atasözlerinin öğüt verme, tavsiyede bulunma, sakındırma amacı güttüğü, aynı zamanda sakındırıcı, hoş görülmeleyen durumlardan men edip, bu tutumları ayıplayan yönlerinin olduğu bilinmektedir. Atasözleri farklı anlam dizilimleriyle, bu anlamların birkaçını birarada verebilmektedir. Öğüt içerdiklerinde, tavsiyede

bulduklarında atasözlerinde daha çok olumlu yüklem kullanılmış; sakındırıp ayıplarken de olumsuz yüklem kullanılmıştır. Cümlenin bağlamına göre her iki anlamın aynı yüklemle *olumlu-olumlu*, *olumsuz-olumsuz* sağlandığı atasözleri de vardır.

Atasözlerine anlam akıcılığı kazandıran, atasözlerinde ahengi sağlayan, önemli yapısal unsurlardan biri de cümle dizimidir. Çünkü atasözlerinde yüklem çeşitli şekillerde bir araya gelip atasözlerinin yapısını oluşturmaktadır.

Atasözlerinin yüklemelerini anlam dizilimine göre incelediğimizde olumlu yüklemli olumsuz yüklemli atasözlerin sayısından daha fazla olduğu görülmektedir. Bu da atasözlerinin çoğunun olumlu cümlelerden oluştuğunu göstermektedir. Atasözlerinde olumsuzluk iki şekilde sağlanır. 1. *Eklerle sağlanan olumsuzluk*, 2. *Kelimelerle sağlanan olumsuzluk*. Kelimelerle olumsuz yapılan atasözlerinin sayısı eklerle olumsuzlaştırılan atasözlerine göre daha azdır. Çünkü atasözlerinin çoğu fiil cümlelerinden oluşmaktadır. Fiil cümleleri ise eklerle olumsuz hale getirilir. Fiil cümlelerinin yer aldığı atasözleri daha çok Türkçenin en eski metinlerinde de karşılaştığımız *-mA* ekiyle olumsuz hale getirilmiştir. *-mA* eki bazı kullanımlarında ünlü değişimine uğrayarak da kullanılmıştır. *-mA* eki dışında *-mAz* ekiyle kurulan olumsuz atasözleri de vardır.

4.1. Olumlu Yüklemli Atasözleri

- Ağır taş, batman döver (yerinden oynamaz). (120)
- Bana dokunmayan (beni sokmayan) yılan bin yaşasın. (522)
- Çağrılmayan yere çörekçi ile börekçi gider. (762)
- Deli dostun olacağına akıllı düşmanın olsun. (876)
- Ekmeğin (çöreğin) büyüğü, hamurun (unun) çoğundan olur. (1063)
- Fukaranın düşkünü, beyaz giyer kış günü. (1220)
- Garip itin kuyruğu bacağı arasında (götünde, kışına kısık) gerek (olur). (1226)
- Hacı hacıyı Mekke'de (derviş dervişi tekkede) bulur. (1343)
- Irak yerin haberini kervan getirir. (1485)
- Kadının şamdanı altın olsa mumu dikecek erkektir. (1641)

4.2. Olumsuz Yüklemli Atasözleri

- Ayrandan aşağı katık olmaz. (448)
- Bahanesiz ölüm olmaz. (489)
- Denizdeki balığın (pazarı) pazarlığı olmaz. (896)
- Elçiye zeval olmaz. (1070)
- Gidilmeyen yer, senin olmaz (değildir). (1262)
- Gül dalından odun, beslemeden kadın olmaz. (1311)
- Hamala semeri yük olmaz (değildir). (1354)

Hatasız kul olmaz. (1376)

İt değmekle (işemekle) deniz pis olmaz. (1587)

Kalıp kıyafetle adam, adam olmaz. (1652)

4.3. Soru Yüklemler Atasözleri

Zeynep Korkmaz, soru cümlesini “*Soru kavramı kazandıran hangi? ne? kim? kaç? nasıl? gibi soru kelimelerinden biriyle ya da ‘evet’ veya ‘hayır’ karşılığını isteyen soru eki “mi?” ile kurulan cümle türü.*” (Korkmaz 2007: 194) şeklinde tanımlamaktadır.

Aydın Oy, cümle yapılarına göre atasözlerimizin özelliklerini sıralarken soru cümleli atasözleri için şunları söyler:

“Sayıca az olmakla birlikte bir takım atasözlerimiz soru cümlelerinden kurulmuştur. Soru atasözünün ancak dışında görülen bir öge olup anlamında cevap bekleyen bir durum yerine kesin bir yargı, temel bir kavram yatmaktadır. Bu gibi atasözlerimizde anlatım, daha değişik ve etkili bir sözle verilmek istenmiştir.” (Oy 1972: 95)

Oy’un da ifade ettiği gibi atasözlerindeki soru kalıplarının tamamı görünüşte bir soru anlamı içermekle birlikte gerçekte tamamının soru anlamı taşıdıkları söylenemez. Atasözlerindeki soru kalıpları verilmek istenen bir düşüncenin anlamının pekiştirilmesi, genişletilmesi veya inandırıcılığının artırılmasını amaçlar. Örneğin, Balık kokarsa tuzlanır, ya tuz kokarsa **ne** yapılır? (512) atasözünde çaresizlik, Kabahat ölümlerinde **mi**, öldürmede **mi**? (1628) atasözünde suçlunun kim olduğunun bilinemeyeceği, Anan güzel idi, **hani** yeri; baban zengin idi, **hani** evi? (294) atasözünde dünyanın geçiciliği ve kimseye kalmadığı, Akıl olmayınca **ne** yapsın sakal? (175) atasözünde şekilcilığe aldanılmaması gerektiği soru cümleleriyle ifade edilmektedir.

Aktan kara kalktı **mi**? (200)

Buğday ekmeğin yoksa buğday dilin de **mi** yok? (711)

Deh! denmiş dünyayı, “Çüş!” diye sen **mi** durduracaksın? (870)

Yağlı dilimin yoksa, yağlı dilin de **mi** yok! (2500)

Balı olan bal yemez **mi**? (514)

Bey **mi** yaman el **mi** yaman? (585)

Kabahat ölümlerinde **mi**, öldürmede **mi**? (1628)

Yağmur yağsa kış değil **mi** ? Kişi halini bilse hoş değil **mi**? (2502)

Görenebilir görene, köre **nedir** köre **ne**? (1290)

Görgülü kuşlar gördüğünü işler, görmedik kuşlar **ne** görsün ki **ne** işler? (1292)

5. Cümle Bağlanışlarına Göre Atasözleri

İbrahim Zeki Burdurlu, atasözlerinde bağlı cümlelerin az olduğunu belirtmektedir. (Burdurlu 1967: 508) Yaptığımız incelemede atasözlerinin bağlı cümleler, özellikle de bağımsız sıralı cümleler açısından zengin örnekler içerdiği görülmüştür. Atasözlerinde gerek bağımsız sıralı gerek bağımlı sıralı atasözlerinde en fazla dört cümle art arda dizilmiştir: *Çok söyleme, arsız edersin; aç bırakma, (parasız koyma, çok saklama) hırsız (yüzsüz) edersin* (823) *Dağ başına harman yapma, savurursun yel için; sel önüne değirmen yapma, öğütürsün sel için* (838) *Miskçiyle konuş, miskine bulaş; pisçiyle konuş, pisine bulaş* (2028) örnekleri gibi. Bazı atasözlerinde ise art arda gelen yüklem farklı öznelerle ilişkilendirilmiştir. *Dut yaprağı açtı, soyun; döktü giyin* (1010) *Şer işi uzat, hayra dönsün; hayır işi uzatma, şerre dönmesin.* (2341) atasözlerinde dört yüklem vardır. Bu dört yüklem iki farklı özneye bağlanarak öznesi ortak olan bağımsız sıralı cümle oluşturmuştur. Yüklemi ortak olan atasözlerinde ise genellikle iki cümle tek bir yükleme bağlanmıştır. Bu atasözlerinde bazen ilk cümle yüklemi kullanılmazken bazen de sonraki cümlelerin yüklemi kullanılmamış olup ortak yükleme bağlanmıştır. *Acı acıyı keser (bastırır), su sancıyı* (16), *Ağa borç eder, uşak harç* (91), *Ağanın malı çıkar, uşağın canı* (110) atasözlerinde ilk cümle yüklemi ortak olarak kullanılmışken *Altın ateşte, insan mihnette belli olur.* (265), *Aşık alemi kör, dört yanını duvar sanır.* (359), *Arı söğüdü, akıllı öğüdü sever* (326) atasözlerinde ikinci cümle yüklemi ortak olarak kullanılmıştır. Bazı atasözleri ise yüklemi söylenmeyip art arda sıralanan eksilteli cümlelerden oluşmaktadır. Bu atasözlerinde cümleler ortak yükleme bağlanarak kullanılabilirse yüklemi ortak olan bağımlı / bağımsız sıralı cümlelerin içine alınmış, yüklemi ortak olarak kullanılamıyorsa diğer bağımsız sıralı cümlelerin içine alınmıştır. *Ağrılarda göz ağrısı, her kişinin öz ağrısı* (131), *Ağustos'un 15'inden sonra ere kaftan, ata çul* (137) atasözleri ortak yüklemle tamamlanabilirken *Ceviz gölgesi, yavuz gölgesi; söğüt gölgesi, yiğit gölgesi* (752) atasözündeki cümleler ortak yüklemle tamamlanamamaktadır.

Atasözlerinde bağımsız sıralı cümlelerden çoğunun özne veya yüklemi ortak öge olarak kullanılmıştır. Bağımlı sıralı cümleler içinde ise özne veya yüklemi ortak öge olarak kullanılan atasöz sayısı azdır. Atasözlerinde karma sıralı cümlelere ise çok az örnek tespit edilmiştir. Atasözlerinde bağımsız sıralı cümlelerin fazla olması, bağımlı cümlelerin az olması, atasözlerinin genellikle kısa olmasından, bağlaçlar kullanılarak uzatılmamasından kaynaklanmaktadır. Atasözlerinde kullanılan bağlama grubu örneklerinin az olması da bunun bir göstergesidir. Bağımlı sıralı, bağımsız sıralı ve karma sıralı atasözleri tespit edilirken ortak ögeye sahip olup olmamalarına göre de sınıflandırılmalarına dikkat edilmiştir.

5.1. Bağımsız Sıralı Cümleli Atasözleri

Bağımsız sıralı cümle, “Birbirlerine virgül veya noktalı virgül ile bağlanan ve öğelerinden biri veya birkaçı ortak olabilen en az iki bağımsız cümlelerin oluşturduğu sıralı cümledir.” (Özçelik-Erten 2005: 229) Atasözlerinde tespit edilen bağımsız sıralı cümleler, ortak oldukları öğelere göre sınıflandırılıp, ortak olduğu öge başlığı altında verilmiştir. Hiçbir ögesi ortak olmayan atasözleri diğer bağımsız sıralı cümleler başlığı altında verilmiştir.

5.1.1. Öznesi Ortak Olan Bağımsız Sıralı Cümleli Atasözleri

- Akara kokara bakma, çuvala girene bak. (153)
 Bükemediğin (ısramadığın) eli öp, başına koy. (723)
 Cömert derler, maldan ederler; yiğit derler, candan ederler. (757)
 Çift edersen bağlanırsın, bağ edersen eğlenirsin. (787)
 Çocuk seversen beşikte, koca seversen döşekte. (808)
 Dağda gez, belde gez; insafı elden bırakma. (842)
 Ergene var ergene, kaygısız gir yorgana. (1125)
 Görmemiş görmüş, gülmeden (güle güle) ölmüş. (1293)
 İsramadığın (bükemediğin) eli öp, başına koy. (1490)
 İti an, (değneği yanına koy) taşı eline al. (1591)

5.1.2. Yüklemi Ortak Olan Bağımsız Sıralı Cümleli Atasözleri

- Abdal düğünden, çocuk oyundan usanmaz. (5)
 Cambaz ipte, balık dipte gerek. (732)
 Çok mal haramsız, çok laf yalansız olmaz. (821)
 Dilenci dilenciye istemez, ev sahibi ikisini de. (954)
 Dost başa bakar, düşman ayağa. (990)
 Et kanlı gerek, yiğit canlı. (1183)
 Geçmişe mazi, yenmişe kuzu derler. (1236)
 Halayıktan kadın olmaz, gül ağacından odun. (1351)
 Kürkünün kürkü olmaz, börkçünün börkü. (1958)
 Misafir misafiri (dilenci dilenciye) istemez (sevmez), ev sahibi ikisini de.
 (2024)

5.1.3. Öznesi ve Yüklemi Ortak Olan Bağımsız Sıralı Cümleli Atasözleri

- Acar tazı çullu da belli olur, çulsuz da. (10)
 Adamın yere bakanından, suyun sessiz (yavaş) akanından kork. (85)
 Atım tepmez, itim kapmaz deme. (396)
 Bir senden büyüğün, bir de senden küçüğün sözünü dinle. (657)
 Felek, kimine kavun yedirir kimine kelek. (1214)
 Sevip (sevişip) dostuna, boşanıp kocana varma. (2259)
 Suyun yavaş akanından, insanın yere bakanından kork (sakın). (2323)
 Şubatın sonundan, martın onundan kork. (2350)

5.1.4. Diğer Bağımsız Sıralı Cümleli Atasözleri

- Açılan solar, ağlayan güler. (44)
 Bağda izin olsun, üzüm yemeye yüzün olsun. (486)
 Çocuğun yediği helal, giydiği haram. (806)
 Dertsiz bir kabak varmış, onun da başını kesip içini oymuşlar. (918)
 Eşeğe rakı içirmişler; çulunu bahşiş vermiş. (1155)
 Gelin halı getirir, serer kendi oturur. (1250)
 Herkes sevdiğini öper, bayram da bahane. (1445)
 Leyleği kuştan mı sayarsın, yazın gelir, kışın gider. (1968)
 Mal canı kazanmaz, can malı kazanır. (1975)
 Ne oldum dememeli, ne olacağım demeli. (2047)

5.2. Bağımlı Sıralı Cümleli Atasözleri

Bağımlı sıralı cümle, *“Birbirlerine bağlama edatlarıyla veya bağlama edatı gibi kullanılabilen cümle başı edatlarından biriyle bağlanan sıralı cümlelerdir.”* (Özçelik-Erten 2005: 230) Atasözlerinde tespit edilen bağımlı sıralı cümleler ortak oldukları ögelere göre sınıflandırılmış ve ilgili olduğu ortak öge başlığı altında verilmiştir. Hiçbir ögesi ortak olmayan atasözleri, diğer bağımlı sıralı cümleler başlığı altında verilmiştir.

5.2.1. Öznesi Ortak Olan Bağımlı Sıralı Cümleli Atasözleri

- Ağır git ki yol alasin. (115)
 Baş ol da eşek başı (soğan başı) ol. (543)
 Eşek küçüktür ama dokuz deveyi yeder. (1177)
 Herkes davul çalar ama çomağı makama uyduramaz. (1422)
 Kaşığı herkes yapar ama sapını ortaya getiremez. (1710)
 Kedi törpüyü yalar da kanlar çıktıkça “oh” der. (1757)
 Köylünün kahve cezvesi karaca amma sürece. (1910)
 Oğlumu (evladı) ben doğurdum amma gönlünü ben doğurmadım. (2070)
 Parayı domuzun boynuna takmışlar da “Domuz Ağa!” diye çağırmışlar. (2159)
 Rakip ölsün de ne yüzden ölürse ölsün. (2174)

5.2.2. Yükleme Ortak Olan Bağımlı Sıralı Cümleli Atasözleri

- Abdalın yağı çok olursa gâh borusuna çalar, gâh gerisine. (8)
 Bir ağaçta gül de biter diken de. (608)
 Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya varır (kaçar), ya zurnacıya. (1809)
 Kocasını vezir eden de rezil eden de karısıdır. (1840)

Ya işten artar, ya dışten. (2505)

5.2.3. Öznesi ve Yüklemi Ortak Olan Bağımlı Sıralı Cümleli Atasözleri

Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan (tüyünden). (1790)

On beşindeki kız, ya erde gerek ya yerde. (2080)

5.2.4. Diğer Bağımlı Sıralı Cümleli Atasözleri

Ağır otur ki bey (ağa, molla) desinler. (119)

Bir kıızı bin kişi ister (de) bir kişi alır. (647)

Çivi çıkar ama yeri kalır. (795)

Dert gider amma yeri boş kalmaz. (912)

Deve büyüktür amma beşini bir eşek yeder. (927)

Eşeği sahibinin dediği yere bağla da varsın kurt yesin. (1165)

Geç olsun da güç olmasın. (1237)

Herkes sakız çiğner ama (çıtlatamaz), Kürt (Çingene) kıızı tadını çıkarır. (1444)

İt kağnı gölgesinde yürür de kendi gölgesi sanırmış. (1603)

Kardeşim olsun da kanlım olsun. (1670)

5.3. Karma Sıralı Cümleli Atasözleri

Karma sıralı cümle, “Birbirlerine virgül, noktalı virgül ve bağlama edatlarından biriyle bağlanmış olan sıralı cümlelere karma sıralı cümle denir.” (Özçelik-Erten 2005: 230) Atasözlerinde tespit edilen karma sıralı cümleler, ortak oldukları öğelere göre sınıflandırılıp ortak olduğu öge başlığı altında verilmiştir.

5.3.1. Öznesi Ortak Olan Karma Sıralı Cümleli Atasözleri

Elmayı soy da ye, armudu say da ye. (1102)

Ne yavuz (aşkın, azgın) ol asıl, ne yavaş (şaşkın, miskin) ol basıl. (2054)

Pek yaş olma, sıkılırsın; pek de kuru olma, kırılırsın. (2167)

5.3.2. Yüklemi Ortak Olan Karma Sıralı Cümleli Atasözleri

Çobana verme kıızı, ya koyun güttürür ya kuzu. (799)

Dilenciye borçlu olma; ya düğünde ister, ya bayramda. (957)

Her deliğe (taşın altına) elini sokma, ya yılan çıkar ya çıyan. (1403)

(Lafın azı, uzu) çobana verme kıızı, ya koyun güttürür ya kuzu. (1961)

SONUÇ

Atasözleri yapılarına göre genellikle basit cümlelerden oluşmaktadır. Dilde en az çaba kuralı vardır. Bu kural gereği dilde söyleniş kolaylığı her zaman ön planda tutulmaktadır. Atasözleri bu kuralın en güzel örnekleridir. Bu yönüyle atasözleri

fiilimsiler veya bağlama edatları kullanılarak uzatılmamış, atasözlerinde şart cümleciklerine çok fazla yer verilmemiştir.

Birleşik cümlelerle kurulan atasözlerinin çoğu girişik birleşik cümlelerden oluşmaktadır. Atasözlerinde en az kullanılan birleşik cümle türü *ki*'li birleşik cümledir. *ki*'li birleşik cümleler sadece atasözlerinde değil Türkçenin genelinde az kullanılır. Türkçede *ki*'li birleşik cümle örneklerinin az kullanılması *ki*'nin Türkçenin yapısına aykırı kullanımından kaynaklanmaktadır.

Atasözleri yüklemelerine göre incelendiğinde, çoğunun tek yüklemlilik fiil ve isim cümlelerinden oluştuğu görülmektedir. Bununla beraber üç ve dört yüklemlilik oluşmuş atasözleri örneklerine de rastlanmaktadır. Ayrıca eksilteli cümle yapısında pek çok atasözleri örneği tespit edilmiştir. Bu atasözlerinin bazıları ortak yüklemlilik tamamlanırken, bazıları da farklı yüklemelerle tamamlanabilmektedir

Atasözleri genellikle kurallı cümlelerden oluşmaktadır. Atasözlerindeki kurallı ve devrik cümlelerde yüklemlilik, genellikle fiil cümlelerinden oluşmaktadır. Devrik cümlelerde yüklemlilik cümle başında kullanıldığı örnekler olmakla birlikte, yüklemlilik genellikle cümle ortasında yer alır. Bazı atasözlerinde ise art arda sıralanan cümlelerin devrik olması dikkat çekicidir. Bu tür atasözlerinde kafiyeye uydurma, redif oluşturma ve cinaslı kullanımlar gözden kaçmamaktadır. *Aç gözünü, (yoksa) açarlar gözünü.* (39) *Ana besler hurmayla, eloğlu karşılar yarmayla.* (279) *Her gün gezen kırdı, bir gün uğrar kurda.* (1410) *Gördün deli, savul geri.* (1289) *İhtiyarın düşkünü, beyaz giyer kış günü.* (1502) *Kötü söyleme eşine, ağı katar aşına.* (1905) *Ek tohumun hasını, çekme yiyecek yasını.* (1066) vb.

Atasözlerindeki devrik cümlelerde dikkati çeken diğer bir husus da yüklemlilikten sonra gelen sözcük sayısıdır. Devrik cümlelerde yüklemlilikten sonra genellikle ya bir-iki sözcük gelmiş ya da bir kelime grubu -genellikle isim tamlaması- gelmiştir.

Atasözlerinin yüklemeleri anlam dizilimine göre incelediğinde olumlu yüklemelerin olumsuz yüklemelerin sayısından daha fazla olduğu görülmektedir. Bu da atasözlerinin çoğunun olumlu cümlelerden oluştuğunu göstermektedir.

Atasözlerinin yapısı incelendiğinde soru cümlelerin sayısının çok fazla olmadığı görülür. Atasözlerindeki soru cümleleri daha çok *mi* soru edatıyla kurulmuştur. Soru yapısındaki bu atasözleri istifham içerikli olup bu sorularda asıl amaç soru sormaktan ziyade bilinen bir cevabı pekiştirmek, kabul ettirmek veya teyit ettirmektir.

Atasözleri bağlı cümleler, özellikle de bağımsız sıralı cümleler açısından çok sayıda örnek içermektedir. Atasözlerinde gerek bağımsız sıralı gerek bağımlı sıralı atasözlerinde en fazla dört cümle art arda dizilmiştir: *Çok söyleme, arsız edersin; aç bırakma, (parasız koyma, çok saklama) hırsız (yüzsüz) edersin* (823) *Dağ başına harman yapma, savurursun yel için; sel önüne değirmen yapma, öğütürsün sel için* (838) *Miskçiyle konuş, miskine bulaş; pisçiyle konuş, pisine bulaş* (2028)

Atasözlerinde bağımsız sıralı cümlelerden çoğunun özne veya yüklemlilik ortak öge olarak kullanılmıştır. Bağımlı sıralı cümleler içinde ise özne veya yüklemlilik ortak öge olarak kullanılan atasözleri sayısı azdır. Atasözlerinde karma sıralı cümlelere ise çok az örnek tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ömer Asım (1993), *Atasözleri Sözlüğü I*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Altun, Mustafa (2004), “Türk Atasözleri Üzerine Sentaktik Bir İnceleme”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Mayıs-Temmuz, Yıl 6, Sayı 21, s. 79-91.
- Burdurlu, İbrahim Zeki (1967a), “Atasözlerimizin Cümle Yapıları”, *Türk Dili*, Cilt XVI, Sayı 187, s. 508-513.
- Burdurlu, İbrahim Zeki (1967b), “Atasözlerimizin Cümle Yapıları”, *Türk Dili*, Cilt XVI, Sayı 188, s. 629-634.
- Demircan, Ömer (2005), “Söz Dizimine Duygusal Yansımalar: Atasözleri, Deyimler, Deyişler ve Devrik Dizim”, *Türk Dili Dergisi*, Yıl 18, Cilt 18, Sayı 107, s.1-11.
- Ergin, Muharrem (1985), *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Erten, Münir (2007), “+sIz Eki Olumsuzluk Eki Midir?” *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/4 Fall*, s.1168-1173.
- Karaağaç, Günay (2009), *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Karahan, Leyla (1994), “sa / se Eki Hakkında”, *Türk Dili*, Sayı 526, s. 471-474.
- Karahan, Leyla (2000), “Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine”, *Türk Dili*, Sayı 583, s.16-23.
- Korkmaz, Zeynep (2007a), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Telli, Burak (2013), “Ki Bağlama Edatı, Ki’li Birleşik Cümleler Ve Küçük Ağa’daki Ki Bağlayıcısının Fonksiyonları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6/4, s.1061-1080.
- Oy, Aydın (1972), *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Özçelik, Sadettin-ERTEN Münir (2005), *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Diyarbakır.
- Yurtbaşı, Metin (1994), *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Özdemir Yayıncılık, Ankara.

